

Ordasi Péter

Nagy László verseinek szerepe a 20. századi magyar kórusművészet megújulásában*

*"Embernek ének őrzi az időt,
az tartja számon minden eleinket!
Hallgass meg egy semmicske éneket,
s szíve járását hallod az időnek!"*

Ratkó József: Segítsd a királyt! (1985)

Vers és zene az emberi kultúra korai szakaszában el sem választható módon élt együtt. Ritmus, dallam és szöveg együtt őrizte meg az írás előtti időkben nemzedékről nemzedékre a közösség identitását kifejező tartalmakat: eredetét, történelmét és hitvilágát. Korunkban, amikor a vers szöveggént keletkezik és főként írásban-nyomtatásban terjed, az előadónak kell életre keltenie, legyen az versmondó, énekes vagy éneklő közösség: kórus. Általános tapasztalat, hogy könnyebben tanulunk meg egy éneket ritmusával, dallamával együtt, mintha csak a szövegét kellene megjegyeznünk. És vannak versek, amelyek szinte vonzzák a ritmus és dallam társulását, mintha magukban hordoznák az éneket. Az énekelt versek műfaja ebből fakad. Énekelve könnyebben jegyezzük meg és idézzük fel a költeményt, de vajon jobban *értjük is* ezáltal? A jobban értés alatt nem a forma és nyelv elemzésén alapuló racionális megfejtést, hanem az érzelmi azonosulás mélységét értem. A zeneszerző, akit egy vers *kórusmű* komponálására inspirál, csak akkor tekinti művét késznek, ha zenéje a költemény művészi élményét elmélyíteni, értelmét megvilágítani, szépségét gazdagítani képes. Az élmény persze függ az előadótól, kórustól és kórusvezetőtől, és a hallgatótól is nagyobb figyelmet és bizonyos felkészültséget igényel.

A magyar zeneszerző, aki a 20. század hatvanas éveiben kórusmű írására adta a fejét, válaszút előtt állt. Vagy enged az avantgarde kísérletezés csábításának, és – nem törődve az előadók lehetőségeivel és a közönség befogadó-képességével, egy szűk szakmai kör elismerésére számítva – a „jövőnek” ír, vagy egy szélesebb társadalmi réteg igényeit és érdeklődését figyelembe véve, megújítva-megőrizve a magyar klasszikusok, Bartók és Kodály által megteremtett hagyományt, műveivel korszerű választ ad az új kihívásokra.

Nagy László verseinek tömörsége, gazdag szimbólumrendszere és jelentés-rétegeinek tágas asszociációs holdudvara pedig bármely zeneszerzőnek nagy kihívást jelent, és a verssel egyenrangú zenemű létrehozásához komoly szakmai felkészültséget kíván. Bár ma már közel hatvan Nagy László versére írt kórusművet ismerünk, nem véletlen, hogy zeneszerzőink sokáig nem vállalkoztak erre a feladatra.

Az első Nagy László-versre írt kórusmű Bárdos Lajos *Tűz-szivárvány* című vegyeskara¹ (1962), amelyet Lantos Rezsőnek és a KISZ Központi Énekkarának ajánlott. Ez a kórusmű olyan időben keletkezett, amelyet Kerényi Károly klasszika-filológus mondatával jellemezhetünk: „*Lehetnek olyan idők, amikor a legnagyobbat, amit akkoriban »gondolunk«, csak zenében lehet kifejezni.*” Az 1954-ben keletkezett vers egyes képei

*Először megjelent a Magyar Napló 2026. februári számában (30-36. oldal)

¹ https://www.youtube.com/watch?v=q5xb_GiFWYQ

már egészen más asszociációkat válthattak ki 1962-ben, az '56-os forradalom után hat évvel. A *Fölszállott a páva* – már Kodály által is kórossá formált – dallamának idézete pedig kifejezetten bátor politikai állásfoglalás volt! A népdalsorokat összekötő szöveg nélküli melizmatikus pentaton dallamok a lírai Bárdos-kórusok legszemélyesebb hangját idézve (pl. *Hajnali dal*) hitvalló szabadsághimnusszá emelik a mű végét.

Bárdos további Nagy László-versekre szerzett kórusai: 1980-ban írta a *Jó szerencsét! az Adjon az Isten-re*, ajánlása a Sárísápi Bányász Vegyeskarnak szól. 1981-ben a költő emblemikus *Bartók* című versére a nagy zeneszerző születésének 100. évfordulója alkalmából *Bartók ünnepe* címmel írt vegyeskart, egyneműkari változatának címe: *Ünnep nem elég*.

Nagy László verseit a kórusmuzsika számára azonban valójában Kocsár Miklós fedezte fel. A költő egyik alapélménye a paraszti élet föld- és természet-közelsége. Nyelve őrzi a paraszti beszéd tisztaságát, tömörségét. A személyes érzelmek közvetlen kifejezése helyett gyakran használ képeket, többretegű jelentést hordozó szimbólumokat. Az ennek megfelelő zenei nyelv kialakítása egybevág Kocsár zeneszerzői szándékával: költő és zeneszerző egymásra talált.

Ő volt az, aki Nagy László költészetében találta meg azt az élmény-anyagot, formai és nyelvi gazdagságot, amely segítette megteremteni a Bartók és Kodály utáni kórusmuzsika új, mégis közérthető hangját. 1971 és 2012 között 24 kórustételt írt verseire, köztük a *Csodafiú-szarvas* vegyeskart². Ahogy a költemény Nagy László költészetének kulcsa (Jánosi Zoltán külön kötetet szentelt e vers elemző bemutatásának), éppoly jelentőségű mű Kocsár vegyeskara. A kórusmű kivételes helyét az életműben Ittész Mihály állapítja meg: „A Nagy László-megzenésítések közül is kiemelkedik koncentráltságával, mély értelmű kozmikus költészetével a *Csodafiú-szarvas* balladisztikus látomása (1979). Nemcsak a költészet, de a zene szempontjából is a legmélyebb hagyomány újraértékelése e mű. Itt érik be a zenei nyelvhasználatnak az a technikája, amelyet a gyermekkarokkal kapcsolatban már említettünk. S itt már tetten érhető a tonális biztonságnak és a hangnemek szabad használatának az az újfajta értelmezése, amely a későbbi nagyszabású népi szövegű kórusokat is jellemzi.”³

Ez a mű alkalmas arra, hogy vázlatosan bemutassuk általa a vers ihlető forrása, a *dozmati regős ének*, vagy kettős szimbólum-világának megjelenítője, a *korondi szarvasos tányér* (Páll Antal, 1980) rokon vonásait, valamint a költemény és a zenemű tartalmi és formai párhuzamait, szemiotikai megfeleléseit.⁴

Sorsfordító korszak idejét idézi a dozmati misztérium: az ősi pogány hagyomány és az új hazában, a Kárpát-medencében való megmaradást jelentő keresztény hit egybefonódását mutatja a regősének:

- *Dicsértessék a Jézus Krisztus! Eljöttünk Szent István szolgái, régi szokás szerint el is mondanánk Szent István énekét, ha kegyelmeiknek tetszenék. Mondjuk-e, vagy ne?*

*Ahol keletkezik egy ékes nagy ut,
amellet keletkezik egy halastó állás,
Haj, regő rejtem, regő rejtem!
Azt is felfogá az apró sárocska,
arra is rászokik csodafiú szarvas,*

² <https://www.youtube.com/watch?v=qMiRAM8hWD8>

³ Ittész Mihály: *Egy zeneköltő az ezredfordulón* Forrás 36/2 (2004), 57-65.

⁴ Részletes kifejtése Ordasi Péter: *Csodafiú-szarvas* Napkút Kiadó, Bp. 2019

Haj, regő rejtem, regő rejtem!
Noha kimennél, uram, Szent István király,
 vadászni, madarászni,
de ha nem találnál sem vadat, sem madarat,
hanem csak találnál csodafiú szarvast,
Haj, regő rejtem, regő rejtem!
Ne siess, ne siess, uram, Szent István király,
az én halálomra!
Én sem vagyok vadlövő vadad,
hanem én is vagyok az Atyaistentől hozzád követ.
Hej, regő rejtem, regő rejtem!
Homlokodon vagyon fölkelő fényes nap,
oldalamon vagyon árdeli szép hold,
jobb vesémen vannak az égi csillagok,
Haj, regő rejtem, regő rejtem!
Szarvam vagyon, ezer vagyon,
szarvam hegyin vannak százezer sövények,
gyulaszlag, gyulaszlag, holtatlan alusznak.
Hej, regő rejtem, regő rejtem!
Hej, már kit adjunk?
A Jusztinnak adjuk, Horvát Annát adjuk.
Haj, regő rejtem, regő rejtem!
Hej, már kit adjunk?
Lacikának adjuk, Király Ilust adjuk.
Hej, regő rejtem, regő rejtem!
 - *Adja Isten, hogy több Szent István napját is megérhessük, ne búval, ne bánattal, több*
örvendetes napokkal dicsérjük a Jézust!

Magyar Népzene Tára II. kötet (Jeles napok) 857.

Az ének kezdő sorai nemcsak miniatűr teremtéstörténetet adnak, hanem rejtett utalást tartalmaznak az ének keletkezésének korára. Így helyezi el magát az ember a teremtett világban:

Ahol keletkezik egy ékes nagy ut	= Tejút
amellett keletkezik egy halastó állás,	= Tavaszpont a Halak csillagképbe lép
Haj, regő rejtem, regő rejtem!	
Azt is felfogá az apró sárocska,	= földi ember
arra is rászokik csodafiú szarvas,	= isteni küldött
Haj, regő rejtem, regő rejtem!	

Tömör modern "fordításban":

Itt állunk a fényes Tejút alatt,
 a Halak világkorszakának kezdetén,
 (Értelmem révületbe rejtem!)
 Így látja és érti ezt a földi ember,
 Kinek isteni lélek küldetéek.
 (Értelmét révületben fejtem!)

Fenti sorok kijelölik helyünket a világegyetemben. Az első két sor meghatározza a Földet, mint a Naprendszer egyik bolygóját, mivel a Nap égi útja által kijelölt állatövi

csillagképek csakis a Föld keringési periódusa 12-ed részének vetületeként értelmezhetőek. A "keletkezik egy halastó állás" kifejezés pedig csak arra a kb. 26 000 évenként egyszer előforduló helyzetre érvényes, amikor a tavaszpont a precesszió következtében a Halak csillagképbe lép. Ez pedig az emberi történelem során közvetlenül megelőzte Krisztus születését. Ezért válhatott a kereszténység általános jelképévé a hal, az új világmegújítás jele.

A szöveg rituális jellegét a refréneken kívül jól érzékelteti az archaikus szó-használat. Keresztény elemei az isteni háromság személyei közül kettőt megneveznek (Jézus Krisztus, Atyaisten), a harmadikról nem esik szó. Vagy mégis? Főszereplője a csodafiú szarvas, aki magát az Atyaistentől való követként jelenti ki. Csodálatos beszélőképességénél is többet mond az önmagáról adott leírás. Nap, Hold és csillagok határozzák meg származása helyét, természetét: ő a mindenben átható és mindenek megújítására képes Teremtő Lélek (Creator Spiritus) magyar jelképe.

Nagy László verse is sorsfordító időben született: 1954-ben.

CSODAFIU-SZARVAS

*Tavaszkerekedik,
bimbótüzesedik,
jázminfával fényes
agancsverekezik,
csodafiú-szarvas
nekitülekedik,
nekitülekedik.*

*Jázminfa virágát
lerágom hajnalra,
inaimmal ugrok
nyárdelelőnapba,
pörkölődök, vékonyodok,
maradok magamra,
maradok magamra.*

*Vadászok meglőnek,
golyó a szügyemben,
Balatonban a sok víz
mind az én könnyem,
sírva sírok, sírva sírok,
ha sietek, lemaradok,
csodafiú-szarvas
hiába vagyok,
hiába vagyok.*

*Deresen, havasan
eljön a karácsony,
csodafiú-szarvas
fömláll az oltáron,
szép agancsa
gyúlva gyullad,
gyertya tizenhárom,
gyertya tizenhárom.*

A vers szimbólumainak jelentéskörét vizsgálva kitűnik: a négy versszak a Nap járása szerint a négy évszakot, azaz a földi életet szabályzó éves időkört jelenti, az utolsó sor (*gyertya tizenhárom*) a Hold járása szerint ugyanazt az időegységet szimbolizálja. A harmadik versszak bővülése „*sírva sírok, sírva sírok, / ha sietek, lemaradok*” a vers köldöke – arany metszete. A belső ismétlés kiemeli a következő sor ellentmondását. A paradoxon feloldásának lehetőségei: a legegyszerűbb fizikai valóságtól indulva (a bolygók ellipszis-pályájának szabályától /Kepler 2. törvénye/ a legelvontabbig, a relativitás-elmélet sebesség-idő arányáig. Vagy az emberi lét végessége és a világegyetem végtelensége ellentmondásáig, amely a művész személyes sorsában prófétai jövőbelátása és végső magányossága összefüggésében jelenik meg. Csak a legnagyobbak példáira hivatkozva: Goethe: *Wanderers Nachtlied* (Vándor éji dala) versében, Bartók prózában, édesanyjához írt levelében⁵ írja le a művész sorsszerű magányosságát.

A csodafiú-szarvas sokszorosán összetett jelkép: a regölsben beszélni tudó isteni követ, a keresztény hitvilágban Isten Szent Lelke, a költőben, művészen a Creator Spiritus – Teremtő Lélek a tehetség forrása. A költő ebben az értelemben azonosul a csodafiú-szarvassal. Ő maga a csodafiú-szarvas, aki nekitülekedik, pörkölődik, magára marad, sírva sír, ha siet, lemarad, és végül áldozatává válik isteni küldetésének: tehetségének. Költő és regös ebben az összefüggésben egymásba mosódik, azonosul: erejét, tudását a természeti valóságból, annak anyagi és transzcendentális teljességéből meríti.

József Attila *Ars poetica*-jának sorai jutnak eszünkbe:

„nem lógok a mesék tején,
hörpentek valódi világot
habzó éggel a tetején.”

„A mindenséggel mérd magad!”

E bonyolult kétrendszerűséget Kocsár kórusművében a zenei nyelv eszközeivel jeleníti meg. Dallamalkotásának kétrétegűsége – az élő és élettelen minőség – a tonális és atonális motívumok szembeállításával mutatkozik meg. A mű kezdő motívuma egy központi hangot felső és alsó szomszédjával körülíró dallam-mag, kezdet, csíra (*Tavaszkerekedik*), a 2. versszakban a motívum növekedik: dallamhangközei kis terccé, tiszta kvarttá tágulnak, a nagy terc hangterjedelem kis szextté bővül (*Pörkölődök, vékonyodok*), majd a 3. versszakban, a tetőpontnál a legnagyobb dallamhangköz, a tiszta kvint tűnik fel (*Deresen havasan eljön a karácsony*). Innen a tonális motívumok dallamhangközei egyre kisebbek, és a végén az eredeti dallam-csíra szól (*Gyertya tizenhárom*). A tonális motívumok tehát az élővilágra jellemző módon keletkeznek („*kerekedik*”), növekednek, kiteljesednek, hanyatlanak majd elmúlnak. Az atonális dallamok a kristályosodás útját járják: azonos tulajdonságú molekulák = dallammodellek egyre hosszabb láncolata kapcsolódik egymáshoz. A legrövidebb: (*Jázminfa virágát lerágom hajnalra = dó'-ti-lá-szi - 1:2:1*), a leghosszabb: (*Gyűlva gyullad, gyűlva gyullad = 1:2:1:2:1:2:1:2*) Az ilyen hangsorokat nevezi Lendvai Ernő 1:2 modellskálának, amelyben a számok a benne foglalt félhangokat jelölik. A dallamosság kétrendszerűségében tehát az élővilág organikus rendje ellen feszül az élettelen természet kristályos szerkezete.

⁵ „...megjövendölöm, előre tudom, hogy az én sorsom ez a lelki elhagyatottság lesz. ...vigasztul mindenkinek ezt ajánlom: indifferens lelki magasságba emelkedni...” in: Bartók-breviárium. Összeállította Újfalussy József. Zeneműkiadó, Bp. 1958, 65-66. o.

A kozmikus tér tágasságát és végtelenségét az absztrakt zenei tér teljes bejárásával érzékelteti a zeneszerző: a mű mikrotonalitásainak centrumai oda és vissza végigjárják a 12 fokú hangrendszer kvintkörét. Még a vers paradoxona (*sírva sírok, ha sietek, lemaradok*) zenei megfelelőjét is megtaláljuk a tonális alaphangokban: háromszor hangzik ugyanez a szöveg, mindig három félhanggal magasabban: először C, aztán Esz majd Gesz/=Fisz/ alapú akkordokkal. Ám a három félhang *emelkedés* a kvintkörön három kvint *esést* jelent: ha emelkedek három félhangot, süllyedek három kvintet.

Ugyanez a kétrendszerűség jellemző Páll Antal korondi keramikus *Szarvasos tányérjének* (1980) ábrájára is. Pap Gábor művészettörténész írta le így a tányért: Szarvasos tányér, a szarvas negatívjában a Napszülő Szűzzel.

A sötét színű álló szarvasalak ábrázolása tudatosan kerüli a reális megjelenítést: szarva szétnyíló, első lábai állnak, a jobb hátsó rúg, hátraforduló fejét aránytalanul hosszú nyakon viseli. Mégis egy harmonikus, kecses forma. Ha azonban kilencven fokkal elfordítjuk az ábrát az óramutató járása irányában, feltűnik egy félig ülő, félig fekvő nőalak az öléből felkelő nappal. Bal felől egy galamb repül felé, a csőréből a füléhez hajló ággal – üzenetet hoz. Nem nehéz felismerni a Napszülő Szűzben Máriát, amint megszüli a világ világosságát, Jézust, a galambban pedig a Szent Lélek bibliai szimbólumát. A csodaszarvas és a galamb egyetlen ábrában: a magyar kereszténység 11. századi születésének képe.⁶

Összegezve mindhárom alkotás jellemzője az egymást feltételező, egymásnak ellentmondó és egymást kiegészítő kétrendszerűség elve. Vers, zene és kép az emberi lét paradoxonát: szentségét és egyben profán voltát tárja fel.

A vers érzelmi, hangulati ívének romantikus mintája Vörösmarty *Csongor és Tünde* c. drámai költeményében az *Éj monológja*, zenei megfelelője pedig Bartók *Zene húros hangszerekre ütőkre és cselesztára* c. zenekari művének I. tétele.

⁶ A tányér kettős funkciója (étkezéskor használati tárgy, egyébként dísz tárgy) és az ábra kettős értelmezésének lehetősége szorosan összefügg. Dísz tárgyként ugyanis a tálalószekrény felső polcára állítva, vagy a falra akasztva nem tűnhet fel a negatív alakzat, csak az álló szarvas-alakot látjuk. Terítéskor viszont az asztalra az ábra már azáltal is többnézetűvé válik, hogy az asztalt körülülők különböző szemszögből látják, és bárhogyon helyezzük az asztalra, egyikük számára éppen láthatóvá válik a szarvas negatívja - "működni" kezd a kép.

Kocsár Miklós egy jelentős alkotói válságot követő útkeresés során bukkant a Nagy László verseiben kínálkozó lehetőségekre. A bennük megmutatkozó nyelvi, formai tömörség és képi gazdagság tág teret ad a komponista fantáziájának a természeti képek és átvitt értelmük zenei megjelenítésében. Ezek a költemények Kocsár vokális stílusát gyökeresen megújították. Ez az új zenei nyelv keltette fel a kortársak figyelmét.

Kocsár első Nagy László-versekre írt kórusai: a *Tűz, Liliom-dal*, de különösen a *Három nőikar* (1971-72) *Szerelem emléke, Ábránd, Ó, havas erdő némasága*⁷ páratlan népszerűségre tett szert a magyar kórusok körében, a *Tűzciterák* (1973) pedig a szakma legmagasabb elismerését is kivívta. Jelentőségét a bemutató krónikása, Kroó György lelkesült kritikája így írja le: „A költői képek megelevenednek, a festői ötleteknek érzelmi kifutásuk van, a szólamszámok bővülése, szűkülése is igazítja a hangulatunkat. A tetőponton felragyog az égbolt („ünnep van”), de, mint a gyönyörű befejezés érezteti, mégiscsak októberi ez az ég. Az ihletett, szép kompozíció nagy nyeresége hangversenyéletünknek.”

Kocsár új kórusai több zeneszerzőt is Nagy László-versek megzenésítésére indítottak, közülük többen meg is nevezték az inspiráció forrását.

Tóth Péter (1965-) zeneszerző egy interjúban így indokolta négy kórusművének szövegválasztását: „Az ő (Nagy László) verseit régi vágyam volt megzenésíteni. Hihetetlen képszerűsége fogott meg, valamint Kocsár Miklós 1972-es *Három nőikara* adott ihletet, hogy Nagy László költeményei között keresgéljek.”⁸ Ugyanígy hivatkoztak Nagy László megzenésítéseik kapcsán az inspiráció forrásaként Kocsár Miklósnak a 20. század 70-es éveinek elején írt kórusműveire Csemiczky Miklós, Vajda János, Orbán György. Ismert hivatkozás nélkül is feltételezhetjük, hogy Karai József, Láng István, Petrovics Emil és Vántus István szövegválasztásához is hozzájárult Kocsár műveinek újdonsága és sikere. A Nagy László verseire írt kórusoknak jelentős szerepük van abban, hogy a nyíregyházi Kossuth-díjas karnagy, Szabó Dénes így nyilatkozott Kocsár Miklós kórusműveiről: „Kodály óta ő volt az a zeneszerző, aki a műveivel életben tudott tartani egy énekkari kultúrát.”

Kocsár után a mai napig több mint 30 kórust írtak Nagy László verseire.

Milyen tulajdonságok alapján választották szövegeiket a szerzők?

Bevallott és tudatosan vállalt jellemzőik:

Néphagyományban gyökerező fogantatás (Kocsár Miklós, Megyeri Krisztina)

Sajátos, balkáni ritmika (Tóth Péter)

Természet-közeli képszerűség (Kocsár Miklós, Tóth Péter)

Többszintű szimbólum-rendszer (Zombola Péter)

A misztikus, látomásos elemek különös, egyéni megoldásokat sugalltak kiváló kórus-szerzőinknek.

Vajda János: *Kolinda* c. vegyeskarában (1988) a román népi szöveg fordítását a 95. zsoltár (*Cantate Domino*) latin szövegével kombinálva emeli ki a mű szakrális jellegét.

Orbán György *Lux aeterna* (1982) című kórusa pedig a requiem latin szövegét ellenpontozza Nagy László *Adjon az Isten* c. versével. Latin idézet nélkül is a szakralitást hangsúlyozza *A feltámadás napján* című nagyszabású kórusa⁹, amely Kocsár *Csodafiú-szarvas*-a hatására született ugyanarra a versre.

Minden esztétikai megfontolásnál, stílári eszköznél vagy formai megoldásnál fontosabb motivációt jelentett zeneszerzőink számára a Nagy László minden költeményében

⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=GFwGUSNURSY>

⁸ Tóth Endre: *Énekelt versek – a klasszikus vonal* In: Irodalmi Magazin 2015/2 74. o.

⁹ <https://soundcloud.com/balassa-kriszti-n-l-szl/orban-gyorgy-a-feltamadas-napjancsodafiu-szarvas>

megnyilvánuló művészi magatartás, amelyet legtömörebben a „*Bartók-modell*” ír le. A „*Bartók-modell*” erkölcsisége dolgozik tudat alatt valamennyiünkben.¹⁰

A száz éve született költő nevét a magyar művelődéstörténet a legszorosabban kapcsolja az úgynevezett Bartók modell Németh László-alkotta fogalmához.

Nagy László *Bartók* c. versében így vall erről:

BARTÓK

Ünnep nem elég, hogy megtartsa őt,
az irgalmatlan tiszta szeretőt –
Úgy szeresd: magadat el ne vétsd.

Nevében ha luczog a dínom-dánom:
már világgá ment egy fűszálon
s vért izzad az óceán partjain.

Itélkező, ki nem alszik, s nem altat,
kimeríthetetlen kényes alkat,
igézi a Tündért, a jövőt.

Érte tücsökhangból niagarát
sűrít, a napraforgó spiráljain
a napkoronáig felküzdi magát.

Ó, hány remek mén dühe benne!
Diadala mégis a fegyelme,
nem csitul mégse, virrasztani hív –

Lüktet éjszakámban tündöklete –
Aranyalmánk dérvert Árgilusa, te,
mikor nyughatsz meg végleg a szivemben!

A művész – és minden szellemi ember – feladatát, mint tanulságot Ratkó József *Segítsd a királyt!* című drámájában az Óbéli Öreggel mondatja ki István király előtt:

*„egyszerre műveld a három időt,
multat, jelent, jövőt egyszerre láss.”*

Bartók Béla, Nagy László és követőik művét, üzenetét is akkor értjük majd igazán, ha meggyőződéssel valljuk:

Életfa

*Ága voltunk, sarjadoztunk,
törzse vagyunk, hajladozunk,
gyökere leszünk – megmaradunk.*

¹⁰ „Németh Lászlótól származik a *Bartók-mű* talán legismertebbé vált, annak teljességére utaló, ám mégsem a zenére figyelő értelmezése: ő dolgozott elsőként azzal a 'Bartók-modell' fogalommal, mint önmagán túlmutató, általánosabb jelentésű, kultúraszervező, -teremtő és esztétikai modellel.”

Gróh Gáspár: *Van vagy nincs? - A Németh László-i "Bartók-modell"* Magyar Szemle » Új folyam XVI. 11-12. szám »